

مشخصه‌های اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی و ادراک از فساد جوانان تهرانی*

منصور حقیقتیان^۱

علی سیف‌زاده^۲

چکیده

امروزه یکی از مهم‌ترین آسیب‌هایی که نظم نوین اجتماعی در عرصه بروکراتیک اداری را به خطر می‌اندازد، مسأله فساد و نابسامانی اداری است که در مقابل سلامت اداری به عنوان یکی از اساسی‌ترین دغدغه‌های مسؤولان اجرایی کشور به شمار می‌رود. فساد اداری به عنوان شکلی از انحرافات اجتماعی در زمره یکی از مهم‌ترین موانع پیشرفت اقتصادی و اجتماعی جوامع است. فساد دو رویه دارد. یک رویه آن، ادراکی است که نسبت به فساد در جامعه وجود دارد، یعنی باورهایی که جامعه نسبت به وجود فساد و گستره آن دارد. رویه دیگر، سنجش و ارزیابی فساد و تعیین شاخص‌هایی برای آن می‌باشد. هدف کلی این پژوهش بررسی رابطه مشخصه‌های اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی و ادراک از فساد شهروندان تهرانی می‌باشد. در این پژوهش از روش پیمایشی و از ابزار پرسشنامه بهره گرفته شده است. جامعه (جمعیت) آماری تحقیق کلیه جوانان شهر تهران می‌باشند. همچنین از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده شده است و حجم نمونه ۲۶۹۰ نفر می‌باشد. برای سنجش از دو نوع اعتبار محتوا و اعتبار سازه و برای محاسبه‌ی پایایی از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. نتایج تحقیق نیز با استفاده از نرم افزار آماری SPSS در دو سطح توصیفی و تحلیلی استخراج شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که: (۱) بین جنسیت پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود دارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان زن بیش از مردان می‌باشد و زنان میزان آلوده شدن سازمان‌ها، نهادها، بخش‌ها و فعالیت‌ها را به فساد بیش از مردان ارزیابی کرده‌اند. (۲) رابطه‌ی مستقیم بین ادراک از فساد و سطح تحصیلات پاسخگویان وجود دارد، به این معنی که با افزایش سطح تحصیلات افراد ادراک از فساد آنها نیز بیشتر می‌شود. (۳) بین وضع تأهل پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود دارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان مجرد بیش از پاسخگویان متأهل می‌باشد. (۴) بین سن و پایگاه اقتصادی و اجتماعی پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود ندارد.

کلید واژه: فساد، ادراک، جوانان، مشخصه‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی.

* تاریخ وصول: ۱۳۹۴/۴/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۸/۵

۱- دانشیار جامعه‌شناسی واحد دهقان، دانشگاه آزاد اسلامی، دهقان، ایران Masour_haghighatian@yahoo.com

۲- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، واحد دهقان، دانشگاه آزاد اسلامی، دهقان، ایران seyfzadehali@yahoo.com

۱- مقدمه

اهمیت روز افزون موضوع فساد و فرارگرفتن آن در دستور کار بین‌المللی به ویژه در برنامه‌های مرتبط با توسعه، موجب پدید آمدن یک نیاز فوری برای به کارگیری استراتژی‌هایی خاص به منظور بهره‌گیری از شاخص‌های اندازه‌گیری مطمئن با اهداف مشخص شده است. با این وجود خیلی زود ثابت شد که برخلاف دیگر موضوعات بین‌المللی، فساد دارای چارچوب بسیار مشکل‌تری برای تحلیل است. برخلاف دیگر حوزه‌های اقتصادی و توسعه که شاخص‌هایی درست و سراسر با هدفی مستقیم و ساده دارند، پژوهشگران و هم‌مجریان بر این نظر هستند که شاخص‌های اندازه‌گیری فساد نیازمند ترکیبی دقیقتر از شاخص‌ها و تحت کنترل درآوردن پیچیدگی آن است و اغلب دروندادهایی ذهنی دارند. در این راستا مطالعات فراوانی انجام شده و برخی نهادها معیارهایی را برای سنجش فساد تهیه کرده‌اند که بر پایه آنها کشورها را رتبه‌بندی می‌کنند. معروفترین این شاخص‌ها در حال حاضر «شاخص ادراک فساد»^۱ است که از سوی سازمان شفافیت بین‌الملل سالانه منتشر می‌شود. این شاخص، حاصل نظرسنجی‌ها و پیمایش‌های گوناگون و یک شاخص ترکیبی است که بر مبنای داده‌هایی در ارتباط با فساد محاسبه می‌شود و توسط آمارگیری از کارآفرینان و کارشناسان برجسته در سازمانهای مختلف انجام می‌گیرد. این شاخص منعکس‌کننده نظرات کارآفرینان و تحلیلگران در سراسر جهان است که شامل افرادی درون کشور مورد ارزیابی نیز می‌باشد. شاخص ادراک فساد بر روی فساد در بخش عمومی (شامل دولت) متمرکز شده است و فساد را سوءاستفاده بخش عمومی و دستگاه‌های دولتی از منافع افراد جامعه تعریف می‌کند.

بر اساس رتبه‌بندی سازمان شفافیت بین‌المللی، در سال ۲۰۱۲، در میان ۱۷۶ کشور رتبه‌ی ایران در شاخص ادراک فساد، ۱۳۳ بوده است. امتیاز ایران برابر با ۲۸ می‌باشد که این امر نشان دهنده‌ی گسترده بودن فساد اداری در کشور است.

شاخص ادراک فساد کشورها و مناطق مختلف را بر اساس ادراک از میزان فاسدبودن بخش عمومی آنها رتبه‌بندی می‌کند. تعریف فساد به مثابه "استفاده از مقام دولتی برای رسیدن به منفعت شخصی" مبنای سنجش فساد در شاخص ادراک فساد است. در پیمایش‌هایی که از آنها برای محاسبه این شاخص استفاده می‌شود، سؤالاتی درباره رشوه‌گیری مقامات دولتی، کلاهبرداری در خریدهای دولتی، اختلاس، سؤالاتی درباره میزان قوت و تداوم سیاست‌های ضد فساد در کشورها پرسیده می‌شود. سازمان شفافیت بین‌الملل از سال ۱۹۹۵ تاکنون اقدام به انتشار رتبه و میزان فساد در کشورهای جهان نموده و در مطالعه خود در سال

۲۰۰۸ با ترکیب اطلاعات ۱۲ سازمان مستقل به تهیه شاخص ادراک فساد پرداخته است (عطایی، ۱۳۸۹: ۳۷). امتیاز یک کشور یا منطقه، سطح فساد ادراک شده بخش عمومی را از صفر تا ۱۰۰، نشان می‌دهد که در آن صفر نشان‌دهنده این است که یک کشور واحد زیادی فساد ادراک شده است و ۱۰۰ به معنی این است که یک کشور خیلی پاک ادراک شده است. رتبه‌ی یک کشور نشان دهنده‌ی وضعیت آن کشور در میان دیگر کشورها و مناطق موجود در شاخص است. در سال ۲۰۱۲ تعداد کشورها ۱۷۶ بوده است (سازمان شفافیت بین‌الملل، ۲۰۱۲).

در تازه‌ترین گزارش سازمان شفافیت بین‌الملل، دانمارک با نمره ۹۲ مقام اول را کسب کرده و پس آن از به ترتیب کشورهای نیوزیلند، فنلاند، سوئد، نروژ، سوئیس، سنگاپور و هلند قرار دارند. از سوی دیگر کشورهای سومالی، کره شمالی، سودان، افغانستان و عراق در پایین‌ترین رتبه این رده‌بندی و جزو فاسدترین کشورهای جهان هستند. در گزارش سازمان شفافیت بین‌المللی در مورد شاخص ادراک فساد در سال ۲۰۱۴، ایران با نمره ۲۷، رتبه ۱۳۷ را در میان ۱۷۵ کشور کسب کرده است. بر اساس این محاسبات در میان کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا، کشورهای لبنان، سوریه، یمن، لیبی، عراق و سودان وضعیت بدتری نسبت به ایران دارند اما بقیه کشورهای این منطقه رتبه و نمره بهتری را نسبت به ایران کسب کرده‌اند. از آنجایی که در گزارش سال ۲۰۱۳، ایران با نمره ۲۵، رتبه ۱۴۴ را کسب کرده بود، وضعیت ایران در سال ۲۰۱۴، حاکی از این دارد علی‌رغم اینکه رتبه ادراک فساد در ایران ۷ رتبه بهبود یافته است اما همچنان بسیاری از کشورهای منطقه وضعیت بهتری را نسبت به ایران دارند.

سنجش فساد حداقل با سه شیوه کلی صورت می‌گیرد: ۱- پیمایش دیدگاه‌ها و نظرات شرکت‌ها، مقامات دولتی، شهروندان، متخصصان و ناظران خارجی و بخش خصوصی؛ ۲- روش‌های خرد که فساد را در سطح سازمان‌ها و با توجه به ویژگی‌های نهادی آنها بررسی می‌کنند؛ ۳- حسابرسی دقیق پروژه‌ها. این‌گونه حسابرسی‌ها با بررسی اسناد مالی و همچنین مقایسه میان ارزش مادی واقعی پروژه‌ها و هزینه‌های مصرف شده برای آنها انجام می‌شود. از روش‌های دیگری نیز بنا به مقتضیات خاص پروژه‌ها و میزان اطلاعات در دسترس نیز استفاده شده است. مهم‌ترین ویژگی روش‌های نوع دوم، نشان‌دادن زمینه‌های خاص بروز و چگونگی مهیا شدن شرایط فساد است، هرچند غالباً قادر نیستند مقدار ارزش مالی فساد صورت گرفته را مشخص کنند. روش‌های دوم و سوم برای مقایسه میان کشورها مناسب نیستند.

اگر بپذیریم که داده‌های قابل اعتمادی درباره فساد در ایران وجود ندارد و هنوز دانش کافی برای سنجش فساد نیز در داخل کشور تولید نشده است، آن‌گاه می‌توانیم استدلال کنیم که سنجش فساد در

۱. کافمن معتقد است در حال حاضر تنها این نوع سنجش است که امکان بررسی مقایسه‌ای فساد میان کشورهای مختلف را فراهم می‌سازد (Kaufmann et al, 2006, 1).

ایران باید از کلی‌ترین روش‌ها آغاز شود. به عبارتی، باید ابتدا از روش‌هایی آغاز کرد که داده‌هایی درباره سطح رواج فساد در کل کشور، در سطح سازمان‌های دولتی و برخی متغیرهای مرتبط با فساد ارائه می‌کنند. روش‌های مبتنی بر ادراک و تجربه فساد، بهترین گزینه‌ها برای اولین مرحله سنجش فساد هستند. سایر کشورهای جهان نیز همین راه را طی کرده‌اند (عطایی، ۱۳۸۹: ۳۳).

در این مقاله رابطه مشخصه‌های اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی با ادراک شهروندان تهرانی از فساد بررسی می‌شود. پرداختن به این مسأله از دو جهت دارای اهمیت است. اولاً مطالعات زیادی پیرامون فساد و عوامل مؤثر در سازمان‌ها و دستگاه‌های مختلف انجام گرفته است، ولی در خصوص ادراک از فساد و عوامل مؤثر بر آن تحقیقات بسیار اندکی صورت گرفته و بیشتر این بررسی‌ها متمرکز بر خود شاخص ادراک از فساد و نحوه سنجش معایب و مزایای این روش است. طی بررسی‌ها هیچ مقاله یا تحقیقی که صرفاً به بررسی رابطه مشخصه‌های اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی با ادراک شهروندان از فساد و آن هم مربوط به قشر جوان جامعه بپردازد، یافت نشد.

۲- پیشینه تحقیق

لطفعلی بختیاری (۱۳۹۳) در مقاله‌ای به بررسی ادراک مردم از فساد اداری در کلانتری‌ها و سازمان‌های خدمات اداری استان قم پرداخته است. این پژوهش با هدف سنجش ادراک مردم از فساد اداری در کلانتری‌ها و سازمان‌های خدمات عمومی شهرستان قم انجام شده است. تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، توصیفی از نوع پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه افراد بالای ۱۸ سال شهرستان قم هستند که تعداد ۴۰۰ نفر از آنان در دو گروه عموم مردم (با روش نمونه‌گیری هدفمند) و مراجعین به کلانتری‌ها (با روش نمونه‌گیری تصادفی) انتخاب شده‌اند. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته بوده که پس از اطمینان از اعتبار و پایایی آن در نیمه دوم اسفند ۹۱ در شهرستان قم اجرا شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های مرکزی و پراکندگی و آزمون‌های t مستقل، t همبسته، تحلیل واریانس و ماچلی استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان داد که؛ میزان ادراک از فساد اداری در کلانتری‌های قم از بیمارستان‌ها، بانک‌ها، شهرداری‌ها، دادگستری و دادگاه‌ها، دفاتر اسناد رسمی، ادارات دارایی و مالیات و گمرک کم‌تر است. همچنین در بین ۱۰ کلانتری قم، کلانتری ۱۱ با نمره ۳/۰۷ (در مقیاس ۷ درجه‌ای) کمترین میزان فساد اداری را دارد.

هادی حسن دوست فرخانی (۱۳۹۱) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود نگرش نسبت به فساد اداری و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن با تأکید بر سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال تحصیلی ۹۰-۹۱ را بررسی کرده است. در این پایان‌نامه سعی شده تا نگرش دانشجویان به عنوان تنها قشری که بالقوه دارای پتانسیل کسب موقعیت‌های مختلف اداری و سازمانی در آینده نزدیک را دارند به پدیده فساد اداری بررسی شود و خاصه عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر این مسأله اجتماعی را مورد شناسایی و بررسی قرار گیرد. برای تبیین فساد اداری به عنوان شکلی نوین از انحرافات اجتماعی از نظریات آنومی دورکیم، فشار ساختاری مرتون، کنش اجتماعی و آنومی، ناکامی منزلتی آلبرت کوهن، محرومیت نسبی، کنترل تراوس هیرشی و گات فردسان، نظام گسیختگی، انتقال فرهنگی ادوین ساترلند، انتخاب عقلانی، و نهایتاً نظریه تضاد مارکس و انگلس استفاده شد. روش تحقیق در این پایان‌نامه از نوع پیمایشی بوده و تکنیک جمع آوری داده‌ها به طریق پرسشنامه ای می‌باشد. برای تحلیل داده‌ها نیز از آنالیز واریانس و رگرسیون چند متغیره متناسب با فرضیات تحقیق استفاده شده است. نتایج این تحقیق که از یک نمونه ۴۰۶ نفری، به صورت نمونه گیری طبقه ای سیستماتیک و از طریق فرمول کوکران از جامعه آماری ۱۵۲۱۵ نفری دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان در سال تحصیلی ۹۱-۹۰ انتخاب شده‌اند، نشان می‌دهد که از میان متغیرهای مستقل عدم تناسب بین اهداف و وسایل، تعلق اجتماعی، تعهد اجتماعی، وضعیت تأهل، ناکامی منزلتی، سرمایه اجتماعی و خودپنداره پاسخگویان بیشترین پیش‌بینی را از متغیر وابسته داشته است.

حسینی هاشم‌زاده و حبیبی (۱۳۹۱) در مقاله ای به مقایسه ادراکات، تجربیات و نگرش‌های کارکنان زن و مرد نسبت به فساد/ سلامت اداری پرداخته‌اند. هدف اصلی این مقاله پاسخ به این پرسش است که آیا جنسیت با فساد اداری رابطه‌ای دارد یا خیر؟ به بیان دیگر آیا ادراکات، تجربیات و نگرش‌های زنان نسبت به فساد متفاوت از مردان است و آیا زنان کمتر از مردان به فساد گرایش دارند و از سوی دیگر بیشتر از مردان نسبت به فساد واکنش نشان می‌دهند یا خیر؟ معدود مطالعاتی که در دنیا رابطه جنسیت و فساد را مطالعه کرده‌اند، به نتایج متفاوتی دست یافته‌اند که جمع‌بندی در این زمینه را با مشکل مواجه می‌کند و نمی‌توان با قاطعیت نتیجه گرفت که زنان فی نفسه به دلیل زن بودنشان از مردان سالم‌تر بوده و کمتر درگیر فساد می‌شوند. این مطالعه با استفاده از روش پیمایش و تکنیک پرسشنامه انجام شده است. جامعه آماری این مطالعه کارکنان شاغل در دستگاه‌های خدمات‌دهنده عمومی در شهر تهران بوده است که با توجه به محدودیت‌های موجود ۱۷ دستگاه مورد مطالعه قرار گرفته است. تعداد نمونه مورد بررسی ۵۳۴ نفر بوده که ۴۵.۵ درصد زن و ۵۴.۵ درصد مرد بودند. نتایج حاصله در اکثر متغیرهای مورد مطالعه تفاوت معناداری بین ادراکات و نگرش‌های زنان و مردان کارمند نشان نمی‌دهد، اما در برخی موارد مهم تفاوت‌هایی به چشم می‌خورد. زنان تأثیر فساد را بر عرصه‌های مختلف زندگی بیش از مردان می‌دانند،

تجربه فساد زنان کم‌تر از مردان است. زنان میزان آلوده‌شدن سازمان‌ها، نهادها، بخش‌ها و فعالیت‌ها را به فساد بیش از مردان ارزیابی کرده‌اند.

هانیه حسینمردی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد (۱۳۹۰) خود با راهنمایی احمد جعفری صمیمی به بررسی رابطه درصد مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان با فساد پرداخته است. فساد مالی پدیده‌های تاریخی، مهم و تأثیرگذار است و تا کنون تحقیقات زیادی در راستای عوامل مؤثر بر فساد صورت گرفته است. بر اساس شواهد به دست آمده در علوم اجتماعی، زنان دارای صداقت بیشتر و ریسک‌گریزتر از مردان می‌باشند و به اخلاق بیشتر اهمیت داده و همچنین بیش از مردان به خدمات عمومی علاقه نشان می‌دهند که البته این ویژگی‌ها برای حضور در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی ضروری جلوه می‌کند. هدف این مطالعه بررسی اثر مشارکت زنان در بازار کار بر فساد مالی می‌باشد. فرضیه این تحقیق بیان می‌کند که با افزایش حضور زنان در بازار کار فساد مالی کاهش پیدا می‌کند. در این تحقیق با استفاده از روش داده‌های تابلویی درستی فرضیه مطروحه برای ۵۵ کشور در حال توسعه و توسعه‌یافته منتخب در دوره زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰ بررسی می‌گردد. همچنین برای محدودکردن اثر عناصر فرهنگی و اجتماعی، از داده‌های کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا در دوره زمانی ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۹ استفاده می‌گردد. شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشورها، شاخص ادراک فساد و شاخص کنترل فساد برای اندازه‌گیری سطح فساد در این مطالعه به کار برده شده‌اند. این پژوهش در بررسی رابطه درصد مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان با فساد به نتیجه‌ای قطعی برای کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته نرسیده است. اما در مطالعه کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا برآورد الگوها نشان می‌دهد که با افزایش مشارکت زنان در بازار کار در مجلس قانونگذاری فساد مالی کاهش می‌یابد.

محمود گودرزی و همکاران در پژوهشی عوامل مؤثر بر وقوع و رشد فساد اداری و ادراک‌شده و روش‌های کنترل آن در سازمان‌های ورزشی ایران را بررسی کرده‌اند. این پژوهش، توصیفی و از نوع پیمایشی است که به شکل میدانی به اجرا در آمده است و در دسته‌بندی تحقیق، بر حسب هدف در دسته تحقیقات کاربردی جای می‌گیرد. جامعه آماری تحقیق را تمامی کارکنان سازمان مرکزی سازمان تربیت بدنی، فدراسیون‌های ورزشی و ورزشکاران نخبه (۹۷۵ نفر) تشکیل داده است و نمونه برابر با ۵۲۱ نفر در نظر گرفته شد. ابزار اندازه‌گیری تحقیق پرسشنامه‌ای محقق ساخته بود. برای تجزیه و تحلیل آماری یافته‌ها از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد از بین عوامل پنج‌گانه مختلف، به ترتیب وضعیت اقتصادی کارکنان، ویژگی‌های فرهنگی جامعه، ویژگی‌های سازمانی، کمیت و کیفیت قوانین در وقوع و رشد فساد اداری در سازمان‌های ورزشی ایران نقش دارند. همچنین یافته‌های پژوهش نشان داد از بین عوامل ده‌گانه مؤثر بر کنترل فساد اداری، تمامی آنها در کنترل فساد اداری در

سازمان‌های ورزشی نقش دارند و نقش آنها، به ترتیب از بیشترین به کمترین عبارت است از: افزایش حقوق کارکنان سازمان، جلوگیری از فساد استخدامی، برقراری نظام های کنترل مالی کارآمد، تدوین قوانین و مقررات کارآمد، آشنایی ارباب رجوع با قوانین و مقررات، سیاست‌زدایی از نظام اداری، ایجاد نهادی مستقل برای مبارزه با فساد اداری در سازمان، آموزش کارکنان درباره فساد اداری، خصوصی‌سازی (کاهش تصدی‌گری در سازمان)، تشدید و افزایش مجازات‌ها.

لیلا یزدان‌پناه و همکاران در تحقیق با عنوان بررسی رابطه نگرش به فساد اداری و دینداری (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان) بر بررسی رابطه دو متغیر نگرش به فساد و دینداری پرداخته‌اند. در این تحقیق شده است تا از یک سو ابتدا مسأله نگرش به فساد اداری (در تقابل با سلامت اداری) در قشر حساس دانشجویان به عنوان گردانندگان بالقوه سمت‌های سازمانی در آینده نزدیک مورد بررسی قرار بگیرد و از سوی دیگر ارتباط آن با مفهوم دین‌داری به عنوان مهم‌ترین اهرم کنترل درونی بررسی گردد. در ابتدا نظریات ارائه‌شده در ارتباط بین نگرش به فساد اداری و دینداری جمع‌بندی شده و سپس چهارچوب نظری تحقیق بر اساس مدل‌های بدست آمده تبیین شده است. روش تحقیق در این پژوهش از نوع پیمایشی بوده و تکنیک جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه می‌باشد. جامعه آماری، دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان در سال تحصیلی ۹۰-۹۱ (۱۵۲۱۵ نفر) می‌باشد که از طریق فرمول کوکران و با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای سیستماتیک، ۴۰۶ نفر مورد مطالعه قرار گرفتند. برای تحلیل داده‌ها نیز از آنالیز واریانس و رگرسیون چندمتغیره متناسب با فرضیات تحقیق استفاده گردیده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که از یک سو بین متغیر نگرش به فساد اداری دانشجویان و میزان دینداری آنها رابطه معنادار وجود دارد و از دیگر سو، مؤلفه‌های دینداری به شکل مجزا با نگرش به فساد اداری در ارتباط است.

۳- مبانی نظری

دسته‌بندی‌های گوناگونی از انواع روش‌های سنجش فساد ارائه شده است. پیلیپونایت به دسته‌بندی چهارگانه لسلی هولمز استناد می‌کند: رویکرد مبتنی بر ادراک فساد^۱؛ رویکرد مبتنی بر تجربه فساد^۲؛ دنبال کردن فرایند فساد^۳؛ آمارهای رسمی^۴ (Piliponyte, 2005). جانسون از سنجش‌های مبتنی بر ادراک فساد با عنوان نسل اول و از ابزارهای مبتنی بر تجربه فساد با عنوان نسل دوم یاد می‌کند (Johnston, n.d).

- 1 . Perception-based approach
- 2 . Experience-based approach
- 3 . Tracking approach
- 4 . Legal statistics

مؤسسه گالوپ نیز که ارزیابی فساد را به صورت دوره‌ای در کشورهای مختلف انجام می‌دهد از سه شیوه یاد می‌کند: اندازه‌گیری ادراک افراد و گروه‌های هدف مختلف از میزان شیوع فساد؛ اندازه‌گیری شاخص‌های رفتاری بروز فساد و ارزیابی نظرات متخصصان درباره سطح رواج فساد (Hungarian Gallup Institute, 1999, P. 3).

نوع اول در خدمت شناخت دیدگاه‌های مردم درباره میزان رواج فساد است و اندازه‌گیری خود فساد در آن مطرح نیست. در نوع دوم از مردم پرسیده می‌شود که چه کسی رشوه داده و چه کسانی رشوه می‌گیرند. لذا می‌توان دریافت که در کدام عرصه‌ها یا نهادها رشوه بیشتر شایع است. در نوع سوم، از نظر متخصصان برای برآورد میزان فساد در یک عرصه - سازمان یا زمینه فعالیت اقتصادی و سیاسی - یا کشور استفاده می‌شود. به نظر می‌رسد روش‌های سنجش فساد در همین دسته‌بندی‌ها قرار می‌گیرند و تنها در برخی جزئیات با یکدیگر تفاوت دارند (Treisman, 2006; Reinikka & Svensson, 2006).

پیمایش ادراک فساد مبتنی بر نظرسنجی از مردم و گروه‌های مختلف و سنجش نظرات ایشان^۱ درباره میزان فساد رایج در نهادها یا کل جامعه است. معمولاً نظرات نخبگان سیاسی، مقامات دولتی، اهل کسب و کار، متخصصان و عموم مردم در این گونه پیمایش‌ها درباره وجود و رواج فساد در جامعه پرسیده می‌شود. دیدگاه‌های نخبگان از آن جهت اهمیت دارد که نگرش‌های ایشان بر شکل‌گیری اقدامات ضد فساد تأثیر دارد و دانستن نگرش‌های ایشان راهی به سوی شناخت زمینه‌های تدوین سیاست‌های ضد فساد است. به علاوه این افراد احتمالاً از مطلع‌ترین‌ها درباره فساد و بالاخص فساد کلان هستند. سنجش نظرات بقیه مردم درباره فساد نیز شاخصی از میزان وقوع فساد در جامعه تلقی می‌شود. این گونه اندازه‌گیری غالباً با استفاده از پرسشنامه و در نمونه‌های بزرگ انجام و از انواع روش‌های نمونه‌گیری برای تضمین معرف بودن داده‌ها استفاده می‌شود.

هدف از این سنجش‌ها، بررسی تغییرات نگرش‌های مردم و نخبگان در یک بازه زمانی، شناخت درک مردم و نخبگان از کارایی دولت و سطح وقوع فساد، شناخت نهادها یا عرصه‌هایی که بیشترین فساد در آنها رخ می‌دهد، شناخت میزان حمایت مردم از برنامه‌های ضد فساد، شناخت اقداماتی که مردم آنها را فساد یا مهم‌ترین صورت‌های فساد تعریف می‌کنند، ارائه معیارهایی برای رده‌بندی کشورها در زمینه فساد و کمک به سیاست‌گذاری برای مبارزه با فساد است.

نمونه‌هایی از سنجش فساد و سلامت اداری بر مبنای ادراک فساد

الف: شاخص ادراک فساد CPI

شاخص ادراک فساد^۱ یکی از مشهورترین شاخص‌هایی است که مؤسسه شفافیت بین‌المللی محاسبه و منتشر می‌کند. مؤسسه شفافیت بین‌المللی در سال ۱۹۹۳ تأسیس شد و در برلین آلمان قرار دارد.^۲ این مؤسسه تا زمان انتشار گزارش سال ۲۰۰۶ خود در ۱۰۰ کشور جهان نمایندگی داشته است. این مؤسسه همچنین شاخص‌های مختلفی در زمینه سنجش فساد، متون تحقیقاتی درباره فساد و گزارش‌هایی درباره اقدامات ضد فساد منتشر می‌کند.

تعریف فساد به مثابه «استفاده از مقام دولتی برای رسیدن به منفعت شخصی» مبنای سنجش فساد در شاخص CPI است. در پیمایش‌هایی که از آنها برای محاسبه این شاخص استفاده می‌شود سؤالاتی درباره رشوه‌گیری مقامات دولتی، کلاهبرداری در خریدهای دولتی، اختلاس، سؤالاتی درباره میزان قوت و تداوم سیاست‌های ضدفساد - فساد بروکراتیک و فساد سیاسی - کشورها پرسیده شده است.

ب: شاخص‌های حکمرانی

کافمن و همکارانش (Kaufmann et al, 1999) از سال ۱۹۹۹ به این سو، روشی برای اندازه‌گیری «حکمرانی» ارائه کرده‌اند که به‌طور غیرمستقیم با سنجش فساد ارتباط دارد. به نظر این محققان، برخی شاخص‌های مشاهده شده را می‌توان اندازه‌گیری غیرمستقیم برخی شاخص‌های مشاهده نشده تلقی کرد. در اولین نسخه منتشرشده از کار این محققان، سه متغیر مشاهده نشده^۳ حاکمیت قانون^۴، کارآمدی دولت^۵ و کنترل فساد^۶ به عنوان شاخص‌هایی از حکمرانی خوب اندازه‌گیری شدند. در اصل این سه مقوله، ابعاد حکمرانی خوب تلقی شده‌اند. برای سنجش این سه بعد نیز از ۳۱ متغیر استفاده شده و تخصیص متغیرها به هر بعد نیز بر اساس روال تحلیل عاملی اکتشافی صورت گرفته بود. در گزارش سال ۲۰۰۵ داده‌های چند صد متغیر مربوط به ادراک فساد که از ۳۷ منبع اطلاعاتی متعلق به ۳۱ مؤسسه تحقیقاتی به دست آمده بودند برای سنجش ابعاد حکمرانی خوب استفاده شده است. این ابعاد عبارتند از:

۱. پاسخ‌گویی^۷: اندازه‌گیری شاخص‌های سیاسی، مدنی و حقوق بشر
۲. بی‌ثباتی و خشونت سیاسی: اندازه‌گیری احتمال خشونت یا تغییر خشونت‌آمیز دولت، از جمله احتمال بروز حمله تروریستی

۱. Corruption Perception Index (CPI)

۲. شرحی درباره شاخص CPI به زبان فارسی در این منبع آمده است: (عباس‌زادگان، ۳۸-۲۵)

3. Unobserved
4. Rule of law
5. Government effectiveness
6. Graft
7. Voice and accountability

۳. کارآمدی حکمرانی: اندازه‌گیری میزان کفایت بروکراسی و کیفیت ارائه خدمات عمومی
۴. مداخله‌جویی دولت^۱: اندازه‌گیری نشانه‌های سیاست‌های ضدبازار از سوی دولت
۵. حاکمیت قانون: اندازه‌گیری کیفیت پلیس، دادگاه‌ها، قراردادهای و احتمال بروز جرم و خشونت،
۶. کنترل فساد: اندازه‌گیری میزان استفاده از مقام دولتی برای منافع شخصی از جمله فساد خرد و کلان (Kaufmann et al, 2005).

اینها را شاخص‌های جهانی حکمرانی^۲ نامیده‌اند. پیش‌فرض این‌گونه سنجش آن است که به کمک یک مدل معادلات ساختاری می‌توان یک متغیر پنهان که به صورت مستقیم قابل مشاهده نیست - نظیر فساد - را به صورت ترکیب خطی چندین شاخص مشاهده شده و مقداری خطای اندازه‌گیری نشان داد و اندازه‌گیری کرد.

ج: پیمایش فساد و کلاهبرداری (آرژانتین)

پیمایش ادراک فساد و کلاهبرداری^۳ پنج بار از سال ۱۹۸۴ تا ۲۰۰۴ در آرژانتین انجام شده است. این پیمایش با هدف شناخت نظرات متخصصان شامل فعالان اقتصادی، رؤسای دانشگاه‌ها و مدیران سازمان‌های جامعه مدنی درباره فساد در آرژانتین انجام می‌شود. در سال ۲۰۰۴ با نمونه‌ای ۱۰۰۰ نفری از این افراد مصاحبه شده است. از این متخصصان نه تنها خواسته می‌شود درباره فساد قضاوت کنند بلکه نظر آنها درباره فساد در بقیه کشورها و مقایسه آن با وضع آرژانتین پرسیده می‌شود. از آنجا که تحقیق از سال ۱۹۸۴ به صورت منظم انجام شده، می‌توان روند تغییر نظرات افراد را دنبال کرد.

د: پیمایش ادراک فساد (نیکاراگوئه)

این پیمایش با عنوان «نیکاراگوئه‌ای‌ها درباره فساد حرف می‌زنند»^۴ در سال‌های ۱۹۹۶ و ۱۹۹۸ انجام شده است (Seligson, 1999). هر دو پیمایش با هدف شناسایی نظرات مردم نیکاراگوئه درباره شیوه مدیریت دولت بر منابع مالی و سطح رواج فساد در کشور انجام شده‌اند. هم‌چنین پیمایش سال ۱۹۹۸ به‌گونه‌ای طراحی شده است که اثرات برنامه تبلیغاتی ضدفسادی که در طول سال‌های ۱۹۹۶ و ۱۹۹۷ برای بالابردن سطح آگاهی و حساسیت مردم اجرا شده بود سنجیده شود. نتایج تحقیق نشان داده است مردم نیکاراگوئه بیشتر از سال ۱۹۹۶ نسبت به فساد حساسیت و آگاهی دارند و میزان تمایل به گزارش کردن فساد در آنها افزایش یافته است. میزان آگاهی آنها از اقدامات ضدفساد اعمال شده از سوی دولت نیز در

1. Regulatory burden
2. Worldwide Governance Indicators (WGI)
3. Corrupción y Fraude en los Negocios
4. Nicaraguans Talk about Corruption (1996, 1998)

سال ۱۹۹۸ افزایش یافته بود. بر اساس پیمایش سال ۱۹۹۸ از هر دو نفر یک نفر مایل بوده است موارد فساد را گزارش کند. در ضمن پلیس و شهرداری‌ها به عنوان فاسدترین سازمان‌ها ذکر شده‌اند. هم‌چنین مردم بیشتر از گذشته احساس می‌کنند که فساد ثبات دموکراتیک و حقوق آنها را تهدید می‌کند. نتایج تحقیق نشان داد که هر قدر افراد بیشتر در معرض فساد قرار داشته‌اند مشروعیت نظام در نظر آن‌ها کمتر است.

ه: پیمایش حکمرانی خوب و شفافیت (هندوراس)

در سال ۲۰۰۱ طوفان شدید میچ در هندوراس خسارات گسترده‌ای به بار آورد. این پیمایش با هدف ارزیابی رضایت مردم از ارائه خدمات بازسازی و میزان شفافیت در اقدامات صورت گرفته انجام شده است.^۱ در این تحقیق به‌طور خاص بر نظرات مردم درباره ماهیت و میزان رواج فساد و رابطه بین فساد و حاکمیت دموکراتیک تأکید شده است. تحقیق با حجم نمونه ۳۰۰۰ نفر در ۱۸ منطقه هندوراس - شهری و روستایی - انجام شده است.

این تحقیق بیشتر برای بالا بردن آگاهی‌های مردم درباره فساد و عواقب آن انجام شده و از همین رو پوشش رسانه‌ای گسترده‌ای درخصوص آن صورت گرفته است. البته در سؤالات تحقیق علاوه بر سنجش ادراک و نظرات مردم درباره فساد از تجربه آنها و میزان قربانی فسادشدن نیز سؤال شده است. تحقیق به گونه‌ای انجام شده است که می‌توان بر مبنای آن تأثیر فساد را با توجه به متغیرهای جنسیت و وضع درآمدی قربانیان فساد ارزیابی کرد.

و: پیمایش فسادسنج (پاناما)

پیمایش فسادسنج^۲ سه بار در سال‌های ۱۹۹۶ تا ۱۹۹۸ در پاناما انجام شده است. هدف از این پیمایش سنجش سطح فساد، بالا بردن آگاهی مردم درباره آسیب‌هایی که فساد به بار می‌آورد و ارائه راه‌حل‌های از سوی مردم برای حل مشکل است (Transparency International, 2006, Pp. 23-24). این پیمایش به پنج حوزه مختلف ارتباط دارد:

۱. اعتماد. پاسخ‌گویان تا چه اندازه به نهادهای عمومی و خصوصی اعتماد دارند.
۲. فساد در زندگی روزمره. سؤالاتی درباره برخی اقدامات غیرصادقانه فرضی در زندگی پرسیده می‌شود تا معلوم گردد پاسخ‌گویان کدام یک را در رده اقدامات فاسد قرار می‌دهند.
۳. فساد کنشگران عمومی و خصوصی. از پاسخ‌گویان خواسته می‌شود تا میزان فساد یا صداقت موجود در برخی سازمان‌های عمومی و خصوصی را در مقیاسی بین ۱ تا ۱۰ برآورد کنند.

1 . Good Governance and Transparency in Honduras After Hurricane Mitch (2001)

2 . Corruptometro (1996-1998)

۴. اقدامات ضدفساد. از پاسخ‌گویان خواسته شده است تا بهترین اقدامات را از میان فهرستی از اقدامات ضدفساد انتخاب کنند.

۵. تأثیرات شخصی فساد. از پاسخ‌گویان درباره تأثیر فساد بر زندگی آنان پرسیده شده است.

ز: پیمایش ملی فساد و حکمرانی خوب (مکزیک)

این پیمایش یکی از گسترده‌ترین پیمایش‌های انجام شده در جهان است (Transparency International, 2003, Pp. 88-100)^۱ و هم‌زمان به سنجش ادراک و تجربه فساد در خانوارهای مکزیکی می‌پردازد. در این تحقیق از خانوارها در خصوص تجربه فساد در ۳۸ سازمان دولتی مکزیکی و در محدوده ۳۲ استان این کشور پرسیده شده است. هم‌چنین برنامه‌ریزی شده است که این تحقیق هر ۲ سال یک بار در مکزیکی اجرا شود. در این سنجش، نظرات خانواده‌ها درباره علل فساد، رابطه فساد و مقامات دولتی، نقش دولت در مبارزه با فساد و ارزیابی مردم از سطح فساد، اعتماد بین شخصی و تبعیت از قانون نیز پرسیده شده است. این پیمایش به بررسی اقدامات فاسد در ادارات سه سطح ملی، فدرال و محلی نیز می‌پردازد.

پرسشنامه و روش‌شناسی انجام این تحقیق توسط شعبه مؤسسه شفافیت بین‌المللی در مکزیکی طراحی شده و هدف از اجرای آن عبارت است از: ۱- تولید داده‌های قابل اعتماد درباره سطح و میزان فساد در مکزیکی و کمک به ایجاد معیاری زمانی و مکانی برای فساد و تحولات آن در طول زمان در این کشور؛ ۲- ایجاد مبنایی برای نظارت بر اقدامات ضدفساد دولت‌های ملی، فدرال و محلی در ۳۲ استان کشور؛ ۳- تشویق به ایجاد رقابت سالم میان سازمان‌های دولتی، فدرال و محلی؛ ۴- به دست دادن معیاری برای اندازه‌گیری هزینه‌ای که سالیانه فساد بر خانواده‌های مکزیکی تحمیل می‌کند و از همین‌رو علاوه بر ادراک فساد، تجربه فساد نیز سنجیده شده است؛ ۵- تولید اطلاعاتی که به کمک آنها مقامات مسؤول بتوانند راهبردهایی برای اصلاح مشکلات شناسایی شده ارائه کنند.

نتایج این پیمایش مبنای اقدامات دولت فدرال برای مبارزه با فساد قرار گرفته و از طریق رسانه‌ها نیز اقدامات تبلیغاتی گسترده‌ای در خصوص آن انجام شده است. دولت در ضمن برنامه‌های خاصی برای مبارزه با فساد در مناطقی که فساد بالایی داشته‌اند و سازمان‌هایی که بیشترین فساد در آن‌ها شناسایی شده در پیش گرفته است.

ح: پیمایش خرید رأی (برزیل)

این پیمایش^۱ که توسط شعبه مؤسسه شفافیت بین‌المللی در برزیل در سال‌های ۲۰۰۰، ۲۰۰۲ و ۲۰۰۴ انجام شده به دنبال ارزیابی این است که تا چه اندازه رأی‌دهندگان برزیلی مجبور شده‌اند در مقابل دریافت پاداش مالی یا وعده گرفتن برخی خدمات، به کاندیدایی خاص رأی بدهند. هم‌چنین درباره تجربه رشوه دادن به مقامات دولتی و بروکراتیک برای انجام خدمات نیز پرسش شده است. از آن‌جا که صورت‌های مختلفی از خرید رأی وجود دارد - از جمله دادن وعده‌هایی به یک جمع یا گروه در مقابل جلب حمایت سیاسی آن‌ها - این تحقیق صرفاً بر مواردی که مذاکرات فردی صورت گرفته متمرکز می‌شود. تا پیش از اجرای این تحقیق همواره ارزیابی‌های ذهنی از میزان شیوع پدیده خرید رأی - از نگرش‌های خوشبینانه درباره شایعه‌بودن این اقدام تا دیدگاه‌هایی که درباره میزان گستردگی آن غلو می‌کرده‌اند - وجود داشته است. این تحقیق توانسته است شواهد تازه‌ای برای بحث درباره این موضوع ارائه کند. هم‌چنین در آخرین دور از اجرای این تحقیق سؤالاتی درباره خرید رأی در مقابل وعده‌های غیرمالی نیز بررسی شده است (Transparency International, 2006, Pp. 10-11).

ط: پیمایش فساد (ایران)

یک پیمایش فرامرز رفیع‌پور در شهر تهران انجام داده است. وی در پی پاسخ دادن به این سؤال است که «آیا فساد در ایران وجود دارد؟» (رفیع‌پور، ۱۳۸۶: ۵۷). وی برای پاسخ گفتن به این سؤال از راهبردهای متفاوتی استفاده می‌کند. ابتدا شواهد فساد را در متون ادبی فارسی جست‌وجو کرده، سپس در گزارش‌های روزنامه‌ها درباره فساد کاوش می‌کند. اما روشی که برای سنجش کمی فساد به کار برده از جنس پیمایش‌های ادراک فساد است.

ابزاری که در این تحقیق به کار برده شده است نگرش‌های مردم درباره رواج فساد در بخش دولتی، نمایندگان مجلس، پلیس، قوه قضائیه، بخش خصوصی و قبح فساد را ارزیابی می‌کنند. هم‌چنین برخی گویه‌های به‌کار رفته در پرسشنامه برای فرضیه‌آزمایی درباره عوامل مؤثر بر نگرش مردم به فساد هستند. برخی گویه‌های به‌کار رفته در پرسشنامه این تحقیق عبارتند از:

۱. در هر اداره‌ای اگر کار آدم گیر کند با پول می‌شود آن‌را حل کرد.
۲. آدم برای گرفتن حقش به پارتی احتیاج دارد.
۳. اگر کار آدم در شهرداری گیر کند با پول کار آدم راه می‌افتد.
۴. مسئولین بیشتر به فکر دوست و فامیل خودشان هستند تا به فکر کشور و مردم.
۵. اگر پاش بیفتد پلیس خوب از آدم باج می‌گیرد.

۶. در دادگاه بیشتر حق را به ثروتمند می‌دهند.

در این پژوهش میزان اعتماد به برخی سازمان‌ها نظیر شهرداری‌ها، گمرک، پلیس، بنیاد شهید و بنیاد مستضعفان و همچنین میزان رواج فساد در قالب پول و پارتی در آنها سؤال شده است. برای انجام این تحقیق با ۴۵۵ نفر از شهروندان و ۱۲۹ نفر در سازمان‌های دولتی شهر تهران، یعنی جمعا ۵۸۴ مصاحبه انجام شده است.

برخی نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که ۷۵ درصد پاسخ‌گویان تصور می‌کنند فساد مالی در همه سطوح حاکمیت وجود دارد و تنها ۲ درصد تصور می‌کنند که فساد وجود ندارد (ص. ۹۳). ۴۳۸ درصد معتقدند یکی از علت‌هایی که مملکت پیشرفت نمی‌کند این است که مسئولین سوءاستفاده مالی می‌کنند (ص. ۹۵). بقیه نتایج حاصل از این تحقیق نیز از باور عمده مردم به وجود فساد در ایران حکایت دارد.

۴- انتقادات به پیمایش ادراک فساد

انتقادات متعددی بر این شیوه سنجش فساد وارد شده است. اولاً که این پیمایش‌ها نظر مردم درباره فساد و نه خود فساد را می‌سنجند. ممکن است افراد به اندازه کافی مطلع نباشند و تنها آنچه را که در جامعه رایج است بیان کنند. از آن‌جا که این شاخص‌ها ذهنی هستند تحت تأثیر جریان‌های اجتماعی نیز قرار دارند. بنا به این‌که در زمان انجام تحقیق چه نوع گزارش‌هایی درباره فساد در مطبوعات و سایر رسانه‌ها منتشر شده باشد، ذهنیت افراد نسبت به فساد تغییر می‌کند. همچنین، انتشار نتایج حاصل از همین گزارش‌ها در دوره‌های بعدی تحقیق بر نظرات مردم تأثیر می‌گذارد. وقتی در نتایج این تحقیقات به بالابودن فساد در برخی کشورها اشاره می‌شود، احتمال این‌که در دور بعدی تحقیقات مردم نتایج دوره‌های قبلی را مرجع پاسخ‌گویی خود قرار دهند زیاد است.

برخی از مهم‌ترین شاخص‌هایی که با استفاده از این شیوه تهیه و ارائه می‌شوند، محصول ادغام داده‌های تحقیقات و پیمایش‌های دیگر هستند. برای مثال «شاخص ادراک فساد»^۱ که مؤسسه شفافیت بین‌المللی منتشر می‌کند، حاصل ادغام و استاندارد نمودن داده‌های پیمایش‌های مختلف است. در سال ۲۰۰۴ این مؤسسه بر مبنای ۱۸ پیمایش انجام شده درخصوص کشورهای مختلف شاخص خود را محاسبه کرده است و برای آن‌که کشوری تحت پوشش محاسبات این مؤسسه قرار گیرد باید حداقل داده‌های ۳ پیمایش درخصوص آن وجود داشته باشد. هم‌چنان که بسیاری از محققان نوشته‌اند، پیمایش‌هایی که برای محاسبه این شاخص استفاده می‌شوند دارای حجم نمونه‌های مختلف، سطوح

سنجش متفاوت و درباره فساد در عرصه‌های مختلف هستند. برخی از آنها فساد در کل جامعه را می‌سنجند و برخی فساد در یک نهاد را ارزیابی می‌کنند. بنابراین ادغام کردن این داده‌ها مشکلات روش‌شناختی متفاوتی دارد (Johnston, n.d; Treisman, 2006, Pp. 5-6). در ضمن شاخص برخی کشورها بر مبنای داده‌های چندین پیمایش و برخی دیگر بر مبنای ۳ پیمایش محاسبه می‌شوند. همچنین در غالب این پیمایش‌ها، تنها رشوه مد نظر قرار گرفته است حال آنکه فساد در قراردادهای دولتی، فساد در بخش تجارت خارجی و فساد از طریق ارجح دانستن خویشاوندان با رشوه برابر نیستند. همچنین بر فساد کلان تأکید شده و انواع خرده‌فساد فراموش شده است. معلوم نیست که منظور از شدت فساد در این گونه سنجش‌ها چیست و آیا تعداد دفعات وقوع فساد یا مقدار منابعی که به صورت فساد رد و بدل شده‌اند مد نظر است؟ شدت تأثیرات فساد بر سیاست و اقتصاد مد نظر است یا آنکه منظور درگیر بودن افراد بیشتر و مهمتر است. در ضمن میان فساد سازمان‌یافته و سازمان‌نیافته نیز تمایزی قائل نمی‌شوند.

در مجموع می‌توان گفت که اعلام رتبه کشورها بر اساس یک شاخص خاص از سوی این سازمان نمی‌تواند معیار مناسبی برای ارزیابی وضعیت فساد در کشورها باشد. از عمده‌ترین دلایل این امر می‌توان به تعریف متفاوت از افعال فاسد در کشورها، تمرکز این مؤسسه بر یک جنبه از فساد (رشوه) و نداشتن نمایندگی در برخی کشورها برای جمع‌آوری اطلاعات و آمار مناسب و دقیق اشاره کرد. به عبارت دیگر می‌توان گفت در تعریف شاخص فساد باید تمام ارزش‌های فرهنگی هر کشور با وزن مشخص، دخیل باشند تا شاخص جامع و کاملی محاسبه شود. به عنوان مثال، کشور ما در سه دهه گذشته، وقایع تاریخی مهمی مانند جنگ تحمیلی و انقلاب اسلامی را پشت سر گذاشته است که تمام این شرایط باید در محاسبه شاخص‌های فساد مد نظر قرار گیرند. از سوی دیگر با توجه به اینکه اعلام این شاخص‌ها و رتبه‌های بین‌المللی بر این اساس، در جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی و نگرش جهانی به کشور و توسعه صنعت توریسم خارجی نقش مهمی را دارد، شایسته است، برنامه‌ای کلی بر سنجش میزان فساد در کشور و مقابله با آن طراحی گردد (عطایی، ۱۳۸۹: ۳۷).

۵- چهارچوب نظری

تعریف فساد و همچنین سلامت اداری با نگاه ارزش‌های عمومی در جامعه نیز به ما کمک زیادی می‌کند. بر این اساس فساد اداری در تمام عرصه‌ها هنجارشکنی و تخطی از هنجارهای اخلاقی و ارزشی و قانونی در عملکرد سازمانی و شغلی است و از این روست که سلامت اداری تبعیت از هنجارهای قابل قبول سازمانی و شغلی در جامعه و فرهنگ است (سیف‌زاده، ۱۳۹۳).

از آن‌جا که فساد مخفیانه رخ می‌دهد ارائه شاخص‌های عینی دقیق ناممکن است. ثانیاً هیچ تضمینی نیست که شاخص‌های عینی اطلاعاتی بیشتر از شاخص‌های ذهنی در اختیار ما بگذارند. در ضمن، می‌توان بر مبنای پیمایش ذهنیت‌ها درباره فساد اولویت‌ها را شناخت و میزان تأثیرگذاری اقدامات اصلاحی را ارزیابی کرد. در ضمن دنبال کردن شاخص‌های ذهنی، راهی برای آگاه‌شدن از میزان تغییر نگرش‌های مردم درباره فساد بر اثر انجام برنامه‌های اصلاحی دولت است.

برخلاف احساس، که کاملاً تابعی از یک محرک است، ادراک به عوامل بسیار زیادی وابسته است. عوامل زیادی همچون سن، جنسیت، هیجان‌ها، یادگیری‌های قبلی، انتظارات، حالات انگیزشی، حالات مختلف عاطفی، اتخاذ تصمیم و اراده فرد و ... بر ادراک تأثیر می‌گذارند. بنابراین ادراک را نمی‌توان فقط به عنوان پاسخی کاملاً مشخص، منتج از محرکی خاص در نظر گرفت، زیرا فرد ادراک‌کننده، تنها استنتاج ذهنی نمی‌کند و با توجهی خاص و فعالیتی کلی تصمیم می‌گیرد. در این تصمیم‌گیری، فرایندهای شناختی از قبیل حافظه و تفکر نیز نقش تعیین‌کننده‌ای دارند.

فرآیند تعبیر و تفسیر محرک‌های محیطی را ادراک می‌گویند (رضاییان، ۱۳۸۱). در تعریف دیگری از ادراک آمده که ادراک فرآیندی شناختی است که بر اساس آن محیط پیرامون خود را تفسیر و درک می‌کنیم (قلی‌پور، ۱۳۸۶).

عوامل زمینه‌ای مؤثر بر ادراک از فساد، متغیرهایی چون جنس، سن، تحصیلات، وضعیت تأهل و پایگاه اقتصادی-اجتماعی است که در ذیل به تأثیر هر کدام از این متغیرها بر ادراک از فساد پرداخته می‌شود. البته لازم به ذکر است که وقتی از فساد ادراک شده سخن می‌گوییم، همیشه این احتمال وجود دارد که عواملی غیرواقعی در شکل‌گیری ادراک مردم در باب یک پدیده تأثیر داشته باشد. به عبارت دیگر فساد ادراک‌شده حاصل نوعی نظرسنجی است نه واقعیت‌سنجی. در واقع هرچند که تحقیقات اخیر نشان داده است که شکاف بین ادراک فساد و فساد واقعی می‌تواند حتی بیشتر از حدی باشد که انتظار می‌رود، «... استفاده از شاخص ادراک فساد به عنوان یک اقدام تجربی ممکن است مشکل‌آفرین تر از آنچه باشد که در ادبیات موجود در این زمینه بیان شده است»^۱. ضرورت تکیه به عوامل ذهنی به خاطر فقدان منابع بهتر نمی‌تواند این واقعیت را پنهان کند که حتی بهترین نظرسنجی مبتنی بر ادراک نیز دارای یک حاشیه خطای بالقوه بسیار وسیع است، به خصوص هنگامی که با فساد واقعی مقایسه می‌شود.^۲

1. Donchev, D. and Ujhelyi, G. (2007). Do Corruption Indices measure Corruption?. Working Paper, Economics Department, Harvard University, March 25, 2007.

2. Bertrand, M. and Mullainathan, S. (2001). Do people mean what they say?: Implications for subjective survey Data?, *American Economic Review*, 91 (2), pp. 67-72.

۶- جنسیت و ادراک از فساد

لمبسدورف (۲۰۱۱) مطالعاتی را که با استفاده از روش آزمایشگاهی رابطه فساد و جنسیت را بررسی کرده‌اند، مورد مطالعه قرار داده و نتیجه‌گیری موقتی اصلی از این قرار بوده است: اگر زنان در معاملات بالقوه فاسد درگیر شوند، احتمال بیشتری هست که شکست بخورند. دلیلش این نیست که زنان ذاتاً صادق‌ترند بلکه این است که آنان وقتی که از شانس به هم‌زدن قرارداد تلویحاً فساد برخوردارند، فرصت-طلبانه‌تر عمل می‌کنند و کمتر در ضد عملیات تلافی‌جویانه درگیر می‌شوند.

از عوامل مؤثر بر ادراک از فساد می‌توان به متغیر جنس اشاره نمود «یکی از متغیرهای کلیدی که تقریباً در بیشتر تحقیقات مورد سنجش قرار می‌گیرد جنسیت است. در مورد رفتار انحرافی نیز متغیر جنسیت مورد سنجش قرار گرفته است. آیا مردان بیشتر از زنان ادراک از فساد دارند یا در فراوانی رفتار انحرافی، فرقی بین زنان و مردان وجود ندارد و تنها در شدت بزهکاری است که به ظاهر، مردان در انحرافات شدیدتری درگیر می‌شوند. به هر حال از میان تحقیقات مورد بررسی تنها یک مورد پایبندی مردان به هنجار اجتماعی بیشتر از زنان ارزیابی شده است (افشاری، ۱۳۷۸). اما به طور کلی و در بیشتر تحقیقات، عدم پایبندی به هنجارهای اجتماعی در بین مردان فراوانی و شدت بیشتری را نشان می‌دهد (صداقت، ۱۳۸۴، فخرایی، ۱۳۷۵). از این رو می‌توان نقش متغیر جنسیت را در تبیین ناهنجاری‌های اجتماعی مهم قلمداد کرد» (همان: ۲۹).

فساد با محدودکردن توانایی‌های زنان و اخلال در مسیر پیشرفت به سمت برابری جنسیتی توانایی‌های آنان برای پیگیری حقوق شان را کاهش می‌دهد. شواهد درباره اینکه آیا زنان نسبت به مردان تمایل کمتری به فساد دارند یا نه، به اندازه کافی قاطع نیست و نمی‌تواند پاسخی قطعی به این سؤال دهد. (حسینی هاشم‌زاده و حبیبی، ۱۳۹۱: ۱۰۳).

در مورد کم‌بودن فساد نیز دو فرضیه وجود دارد. فرضیه اول اینکه، دقت و مسؤولیت‌پذیری بالای زنان و پیروی از قانون در میان آنها می‌تواند خود جزو عوامل کاهش وقوع فساد باشد. فرضیه دیگر عدم ریسک‌پذیری زنان است؛ یعنی زنان از ترس قانون و از دست دادن موقعیت‌های اداری و اجتماعی خود به فساد دست نمی‌زنند (تدریسی، ۱۳۹۱).

۷- وضعیت تأهل و ادراک از فساد

در تحقیقات انجام یافته عامل تأهل نیز به عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار بر ادراک از فساد در نظر گرفته شده است که بنابر این تحقیقات می‌توان گفت که افراد متأهل نسبت به افراد مجرد دارای ادراک از فساد بیشتری می‌باشند» (صداقت، ۱۳۸۴؛ محسنی، ۱۳۷۸). به هر روی با توجه به نتایجی که در رابطه بین

رده‌های سنی و اطاعت از قانون به دست آمده باید گفت که مجردها با توجه به اینکه در سنین جوانی به سر می‌برند بیشتر از افراد متأهل دارای ادراک از فساد بیشتری می‌باشند تأثیر وضعیت تأهل بر ادراک از فساد را می‌توان بر اساس اصل پیوند اجتماعی توضیح داد» (همان: ۳۰).

در اغلب پژوهش‌های اجتماعی متغیر وضعیت تأهل یکی از متغیرهای تأثیرگذار بر رفتار تلقی شده و مورد توجه قرار می‌گیرد، به ویژه در مطالعاتی که جنبه آسیب‌شناسی دارند، محققین با این پیش فرض که ازدواج، رفتارهای اجتماعی را تغییر می‌دهد (به عنوان مثال نرخ زندانیان متأهل کمتر از نرخ زندانیان مجرد است) این متغیر را مورد بررسی قرار می‌دهند حسینی هاشم‌زاده و حبیبی، (۱۳۹۱: ۱۱۱).

۸- سن و ادراک از فساد

سومین متغیر مورد بررسی در این تحقیق متغیر سن و تأثیر آن روی ادراک از فساد می‌باشد. برخی مطالعات شواهدی را دال بر هنجارشکنی و قانون‌گریزی بیشتر جوانان نسبت به میانسالان و ... را نشان می‌دهد. از این رو متغیر مهمی در کنترل این رابطه محسوب می‌شود (حسینی هاشم‌زاده و حبیبی، ۱۳۹۱: ۱۱۱)

یکی دیگر از عوامل تأثیرگذار بر ادراک از فساد متغیر سن است «در حقیقت بین سن و ادراک از فساد رابطه‌ی معناداری در تحقیقات مختلف مشاهده می‌شود، به این معنا که گروه‌های کم سن و سال یا نوجوانان و جوانان بیش از سایر گروه‌های سنی رفتارهای نابهنجار دارند یا از هنجارها و ارزش‌های اجتماعی تخطی می‌کنند. در حقیقت هر چه سن افراد بالاتر می‌رود ادراک از فساد آنها بیشتر می‌شود به تعبیر دیگر، با بالا رفتن سن، افراد قانون‌مدارتر می‌شوند. (علی بابائی و فیروز جانیان، ۱۳۸۸: ۳۰ و ۲۹)

۹- تحصیلات و ادراک از فساد

بخش عمده‌ای از نسل امروز کشور را جوانانی تشکیل می‌دهند که به امید و آرزوی دستیابی به شرایط بهتر و زندگی مساعدتر سال‌هایی از عمر خود را صرف تحصیلات عمومی و دانشگاهی نموده‌اند و به نسبت افزایش تحصیلات انتظارات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی گسترده‌تری را در خیال پرورنده‌اند. اکنون ساختارهای بیمار و ناکارای جامعه تقریباً قادر به پاسخگویی به انتظارات آنها نیست. به این ترتیب جای شگفتی نخواهد بود که این نسل ناکام و ناامید به آسیب‌های گوناگون اجتماعی دچار گردد و لاجرم بخش قابل توجهی از جمعیت فعال ایران در مفاک انحراف و نابودی مدفون شود.

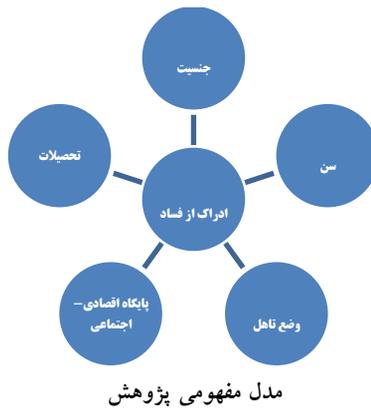
براساس تئوری کرچ، کرچفیلد و بالاکی به دست آمد که هرچه تحصیلات بالاتر باشد یعنی نگرش

فرد به خلاف منفی‌تر می‌گردد.. البته نتایج پژوهش حسینی هاشم‌زاده و حبیبی (۱۳۹۱) نشانگر آن است که پاسخگویان در سطوح مختلف تحصیلی ادراک نسبتاً مشابهی از فساد دارند. پژوهش رحیمی و کاظمی (۱۳۹۰) با عنوان تحلیل نگرش به خطر در نواحی درون‌شهری و برون‌شهری نشان داد که پارامترهای مؤثر و مهم عامل انسانی که در نگرش به خطر مؤثر هستند عبارتند از: سن، جنسیت، تحصیلات، محیط و درآمد.

نتایج تحقیق حبیب احمدی و میترا ابراهیمی با عنوان بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با نگرش دختران به رفتارهای بزهکارانه مطالعه موردی شهر گرگان نشان می‌دهد که موافق‌ترین نگرش به رفتار بزهکارانه مربوط به افرادی است که تحصیلات آنها در حد ابتدایی می‌باشد.

پایگاه اقتصادی - اجتماعی و ادراک از فساد

مطابق نتایج تحقیق حسینی هاشم‌زاده و حبیبی (۱۳۹۱) پاسخگویان در پایگاه اقتصادی - اجتماعی، پایین، متوسط و بالا ادراک مشابهی از فساد دارند و ورود این متغیر تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر رابطه جنسیت با ادراک فساد ندارد.

۱۰- فرضیه‌های تحقیق

- فرضیه اول: بین جنسیت پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تفاوت معنی‌داری وجود دارد.
- فرضیه دوم: بین وضع تاهل پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تفاوت معنی‌داری وجود دارد.
- فرضیه سوم: بین سن پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود دارد.
- فرضیه چهارم: بین تحصیلات پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

فرضیه پنجم: بین پایگاه اقتصادی-اجتماعی پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

۱۱- روش‌شناسی

در این پژوهش از روش پیمایشی و از ابزار پرسشنامه بهره گرفته شده است. جامعه (جمعیت) آماری تحقیق کلیه شهروندان شهر تهران می‌باشند. همچنین از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده شده است و حجم نمونه ۲۶۹۰ نفر می‌باشد. برای سنجش ادراک از فساد از پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده شده است. برای محاسبه شاخص ادراک از فساد، ابتدا از طریق نمره‌دادن متغیرها به صورت متغیر فاصله‌ای در آورده شده است. به این معنی که مثلاً برای گویه‌های (مثبت) سنجش ادراک از فساد از ۵ تا ۱ نمره داده شده است و برای گویه‌های منفی نیز برعکس از ۱ تا ۵ نمره داده شده است و در مجموع نمره‌های داده‌شده با هم جمع شده و شاخص ادراک از فساد محاسبه شده است. همچنین برای سنجش از دو نوع اعتبار محتوا و اعتبار سازه و برای محاسبه‌ی پایایی از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. نتایج تحقیق نیز با استفاده از نرم افزار آماری SPSS در دو سطح توصیفی و تحلیلی استخراج شده است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از آزمونهای آماری T، تحلیل واریانس (F) استفاده شده است.

۱۲- تعریف نظری و عملیاتی مفاهیم

فساد: مشهورترین تعریف فساد «استفاده از موقعیت و قدرت دولتی برای رسیدن به منافع شخصی» است. در غالب متون نیز از همین تعریف استفاده می‌شود. با این تعریف در نظامی که «مقامات و مأموران دولت می‌توانند بخش قابل توجهی از پول و تسهیلات دولت را به خود اختصاص دهند و ثروتمند شوند و ... می‌توانند از اشخاص ثالث که مایل‌اند معاملاتی با دولت انجام دهند در مقابل تأمین قراردادها و ترتیبات دیگر میان دولت و این صاحبان منافع ثالث، مبالغ عظیمی اخاذی کنند یا رشوه بگیرند» (هلیدی، ۱۳۵۸: ۶۵) فساد رخ می‌دهد. مؤسسه گالوپ^۱ نیز که در زمینه پژوهش‌های کمی و سنجش شاخص‌های اجتماعی تخصص دارد فساد را «اقدامات غیرقانونی که از طریق آنها شهروندان به مقامات دولتی رشوه می‌دهند تا مجوز بگیرند، قرارداد ببندند یا از مجازات بگریزند و به‌طور خلاصه رشوه‌دادن برای فائق آمدن بر قانون یا قواعد بروکراسی» (Gallup, 1999: 1) تعریف کرده است.

ادراک: مفهوم ادراک دارای ابعاد و معانی وسیعی است. به همین دلیل ارایه تعریفی جامع و کامل از آن، کار چندان آسانی نیست و تعریفی که به دست می‌آید چندان بی‌اشکال نیست. ادراک در روان‌شناسی امروز به معنای فرایند ذهنی یا روانی است که گزینش و سازمان‌دهی اطلاعات حسی و نهایتاً معنی‌بخشی به آنها را به گونه‌ای فعال به عهده دارد. به عبارت دیگر، پدیده ادراک فرایندی ذهنی است که در طی آن تجارب حسی، معنی‌دار می‌شود و از این طریق انسان روابط امور و معانی اشیاء را در می‌یابد. این عمل به اندازه‌ای سریع در ذهن آدمی صورت می‌گیرد که همزمان با احساس به نظر می‌رسد. در این عمل، تجارب حسی، مفاهیم و تصورات ناشی از آن، انگیزه فرد و موقعیتی که در آن ادراک صورت می‌گیرد دخالت می‌کنند (ایروانی، ۱۳۸۱: ۱۰).

در واقع نگرش به فساد و ادراک آن به عنوان متغیر وابسته در این تحقیق قلمداد می‌شود که بر اساس دیدگاه نظری نگرش نظامی با دوام است که شامل یک عنصر شناختی، احساسی و یک تمایل به عمل است. مؤلفه عاطفی شامل هیجان‌ات و عاطفه فرد نسبت به موضوع خصوصاً ارزیابی‌های مثبت و منفی است. مؤلفه رفتاری چگونگی تمایل به عمل فرد در راستای موضوع را شامل می‌شود. مؤلفه شناختی نیز شامل افکاری است که فرد در مورد آن موضوع نگرش خاص دارد شامل: دانش و اطلاعات و حقایق. (حسن‌دوست فرخانی و یزدان‌پناه، ۱۳۹۲: ۹۹)

جدول ۱: تعریف عملیاتی ادراک از فساد

تعریف مفهومی	ابعاد	متغیر
آگاهی و اطلاعات پاسخگو از اختلاس (شناختی)	اختلاس	ادراک از فساد
احساس پاسخگو از انجام چنین رفتاری از سوی کارمندان دولت (عاطفی)		
تمایل پاسخگو به انجام اختلاس در صورت صاحب سمت دولتی شدن در آینده (تمایل به رفتار)		
آگاهی و اطلاعات پاسخگو از تقلب (شناختی)	تقلب	
احساس پاسخگو از انجام چنین رفتاری از سوی کارمندان دولت (عاطفی)		
تمایل پاسخگو به انجام تقلب در صورت صاحب سمت دولتی شدن در آینده (تمایل به رفتار)		
آگاهی و اطلاعات پاسخگو از رشوه (شناختی)	رشوه	
احساس پاسخگو از انجام چنین رفتاری از سوی کارمندان دولت (عاطفی)		
تمایل پاسخگو به انجام رشوه در صورت صاحب سمت دولتی		

شدن در آینده (تمایل به رفتار)			
آگاهی و اطلاعات پاسخگو از پارتی بازی (شناختی)	استفاده از قدرت شغلی جهت رساندن منفعت به دوستان، نزدیکان، همفکران، هممطمان خود و تبعیض ناعادلانه قائل شدن	پارتی بازی	
احساس پاسخگو از انجام چنین رفتاری از سوی کارمندان دولت (عاطفی)			
تمایل پاسخگو به انجام پارتی بازی در صورت صاحب سمت دولتی شدن در آینده (تمایل به رفتار)			
آگاهی و اطلاعات پاسخگو از سوء استفاده از موقعیت شغلی (شناختی)	فرایندی که در آن بعضی صاحب منصبان به طور سازمان یافته از سمت خود برای تعمیم، تضمین و گسترش منافع شخصی استفاده می کنند.	سوء استفاده از موقعیت شغلی	
احساس پاسخگو از انجام چنین رفتاری از سوی کارمندان دولت (عاطفی)			
تمایل پاسخگو به انجام سوء استفاده از موقعیت شغلی در صورت صاحب سمت دولتی شدن در آینده (تمایل به رفتار)			

منبع: (حسن دوست فرخانی و یزدان پناه، ۱۳۹۲: ۹۹)

۱۳- یافته‌های تحقیق

جدول ۱- بررسی ادراک از فساد بر حسب جنسیت پاسخگویان

سطح معنی داری	آزمون تی	انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی		
۰.۰۰۰	۴/۲۴۴	۴/۳۱۰۸۱	۲۵/۴۶۳۳	۱۶۸۸	مرد	ادراک از فساد
		۴/۲۲۵۰۱	۲۶/۱۸۷۸	۱۰۰۱	زن	

بین جنسیت پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تفاوت معنی داری وجود دارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان زن بیش از مردان می باشد. بنابراین فرضیه تفاوت رابطه بین جنسیت پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تأیید می شود.

معدود مطالعاتی که در دنیا رابطه جنسیت و فساد را مطالعه کرده اند، به نتایج متفاوتی دست یافته اند، که جمع بندی در این زمینه را با مشکل مواجه می کند و نمی توان با قطعیت نتیجه گرفت که زنان فی نفسه به دلیل زن بودنشان از مردان سالم تر بوده و کمتر درگیر فساد می شوند. مطابق یافته های تحقیق جعفری، هاشم زاده و حبیبی (۱۳۹۱) زنان تأثیر فساد را بر عرصه های مختلف زندگی بیش از مردان می دانند، تجربه فساد زنان کم تر از مردان است.

زنان میزان آلوده شدن سازمان ها، نهادها، بخش ها و فعالیت ها را به فساد بیش از مردان ارزیابی کرده اند.

جدول ۲- بررسی ادراک از فساد بر حسب وضع تأهل پاسخگویان

سطح معنی داری	آزمون تی	انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی	وضع تاهل	
۰.۲۸	۳/۵۸۰	۴/۳۷۰۹۶	۲۵/۵۴۰۴	۱۵۸۶	متاهل	ادراک از فساد
		۴/۱۴۶۳۹	۲۵/۹۶۶۶	۱۰۱۸	مجرد	

مطابق جدول فوق، بین وضع تأهل پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تفاوت معنی داری وجود دارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان مجرد بیش از پاسخگویان متأهل می‌باشد. بنابراین فرضیه وجود تفاوت بین وضع تأهل پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تأیید می‌شود.

جدول ۳- بررسی ادراک از فساد بر حسب سن پاسخگویان

سن	متغیرها	
-۰/۰۱۷	همبستگی پیرسون	ادراک از فساد
۰/۳۷۱	سطح معنی داری	
۲۶۸۰	فراوانی	

مطابق جدول فوق، بین سن پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی داری وجود ندارد، به این معنی که ادراک از فساد گروه‌های سنی مختلف تقریباً یکسان می‌باشد. بنابراین فرضیه وجود رابطه بین سن پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رد می‌شود.

جدول ۴- بررسی ادراک از فساد بر حسب تحصیلات پاسخگویان

سطح معنی داری	تحلیل واریانس	انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی	تحصیلات	
۰.۰۰۳	۴/۷۴۱	۴/۹۳۹۱۶	۲۵/۲۱۷۲	۴۱۹	زیر دیپلم	ادراک از فساد
		۴/۲۳۴۷	۲۵/۶۵۸۸	۸۰۳	دیپلم	
		۴/۰۸۸۸۲	۲۵/۷۶۹۲	۱۰۹۲	کاردانی و کارشناسی	
		۴/۱۸۶۱۸	۲۶/۲۵۳۶۸	۳۷۰	کارشناسی ارشد و دکتری	

بین تحصیلات پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تفاوت معنی داری وجود دارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان کارشناسی ارشد و دکتری بیش از سایر پاسخگویان می‌باشد و رابطه‌ای مستقیم بین ادراک از فساد و سطح تحصیلات پاسخگویان وجود دارد، به این معنی که با افزایش سطح تحصیلات افراد ادراک از فساد آنها نیز بیشتر می‌شود. بنابراین فرضیه تفاوت رابطه بین تحصیلات پاسخگویان و

ادراک آنها از فساد تأیید می‌شود.

جدول ۵- بررسی ادراک از فساد بر حسب پایگاه اقتصادی- اجتماعی پاسخگویان

سطح معنی داری	تحلیل واریانس	انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی		
۰/۱۳۸	۱/۶۷۳	۴/۲۷۹۹۱	۲۵/۶۱۲۱	۹۸۵	پایین	ادراک از فساد
		۴/۳۰۰۵۸	۲۵/۷۰۶۲	۱۰۱۵	متوسط	
		۴/۲۶۰۵۶	۲۵/۶۵۲۴	۵۹۰	بالا	

بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تفاوت معنی داری وجود ندارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان پایگاه اقتصادی- اجتماعی پایین، متوسط و بالا تقریباً یکسان می- باشد. بنابراین فرضیه وجود تفاوت بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رد می‌شود.

جدول ۶- بررسی رابطه بین متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی و ابعاد ادراک از فساد

پایگاه اقتصادی- اجتماعی	سن	تحصیلات	وضع تاهل	جنسیت	
۰/۰۲۹	۰/۰۱۸	۰/۰۰۰	۰/۰۲۶	۰/۰۹	بعد شناختی
۰/۳۱	۰/۳۴	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۰	بعد عاطفی
۰/۷۲	۰/۸۴	۰/۰۲۳	۰/۶۳	۰/۰۴	بعد رفتاری
۰/۱۳۸	۰/۳۷۱	۰/۰۳	۰/۲۸	۰/۰۰۰	مجموع سه بعد
رد فرضیه	رد فرضیه	تایید فرضیه	تایید فرضیه	تایید فرضیه	نتیجه آزمون

بررسی و تحلیل یافته‌های تحقیق در خصوص تفاوت بین متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی و ابعاد سه‌گانه ادراک از فساد (شناختی، عاطفی و رفتاری) نشان می‌دهد که بین همه متغیرهای مورد بررسی و ادراک از فساد در بعد شناختی تفاوت معنی داری وجود داشته، ولی بین متغیرهای سن و پایگاه اقتصادی- اجتماعی و بعد عاطفی ادراک از فساد تفاوت وجود ندارد. این در حالی است که تفاوت بین سه متغیر جنسیت، وضع تاهل و تحصیلات با ادراک پاسخگویان از فساد معنی دار می‌باشد. همچنین تفاوت بین ادراک از فساد پاسخگویان در بعد رفتاری و جنسیت و تحصیلات آنها معنی دار ولی این تفاوت بر حسب وضع تاهل، سن و پایگاه اقتصادی- اجتماعی معنی دار نیست. بنابراین نتایج بر تفاوت بین متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی و بعد شناختی ادراک از فساد دلالت دارد.

۱۴- نتیجه‌گیری

فرضیه اول: بین جنسیت پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی داری وجود دارد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که، بین جنسیت پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی داری وجود دارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان زن بیش از مردان می‌باشد. بنابراین فرضیه وجود رابطه بین جنسیت پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تایید می‌شود. معدود مطالعاتی که در دنیا رابطه جنسیت و فساد را مطالعه کرده‌اند، به نتایج متفاوتی دست یافته‌اند، که جمع‌بندی در این زمینه را با مشکل مواجه می‌کند و نمی‌توان با قاطعیت نتیجه گرفت که زنان فی نفسه به دلیل زن بودنشان از مردان سالم‌تر بوده و کمتر درگیر فساد می‌شوند. مطابق یافته‌های تحقیق جعفری، هاشم‌زاده و حبیبی (۱۳۹۱) زنان تأثیر فساد را بر عرصه‌های مختلف زندگی بیش از مردان می‌دانند، تجربه فساد زنان کم‌تر از مردان است. زنان میزان آلوده‌شدن سازمان‌ها، نهادها، بخش‌ها و فعالیت‌ها را به فساد بیش از مردان ارزیابی کرده‌اند. نتایج تحقیق تدریسی نیز نشانگر آن است که چون امکان دسترسی زنان به سطوح مدیریتی پایین است، پس امکان وقوع فساد اداری در میان آنان کم و محدود است؛ یعنی گروه‌های فساد در دنیا ساختاری مردانه دارد.

نتایج تحقیقات سوامی و دیگران (۲۰۰۰) نیز نشان می‌دهد که در هر صورت تفاوت‌های جنسیتی در درک و مشاهده فساد وجود دارد. زنان مراتب و میزان بیشتری از فساد را مشاهده می‌کنند و بیشتر احساس می‌کنند که زندگی شان تحت تأثیر فساد قرار دارد و در همه جای دنیا مدارا با فساد در زنان کمتر از مردان است. همچنین نتایج تحقیق حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۱) نشان می‌دهد که فساد در میان زنان و مردان یکسان است.

فرضیه دوم: بین وضع تأهل پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی داری وجود دارد. بین وضع تأهل پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی داری وجود دارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان مجرد بیش از پاسخگویان متأهل می‌باشد. بنابراین فرضیه وجود رابطه بین وضع تأهل پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تایید می‌شود. بنابراین نتایج تحقیق مطابق با یافته‌های پژوهش حسن-دوست فرخانی (۱۳۹۱) با عنوان نگرش نسبت به فساد اداری و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن با تأکید بر سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان می‌باشد که طی آن وضعیت تأهل و جنسیت، بیشترین تأثیر را بر روی متغیر وابسته (نگرش به فساد اداری) داشته‌اند. ولی با یافته‌های تحقیق حسینی هاشم‌زاده و حبیبی (۱۳۹۱) همخوانی ندارد، چرا که نتایج تحقیق آنها حکایت از آن دارد که در شرایط مساوی (کنترل تأثیر تأهل) همان همبستگی بین جنسیت و ادراک از فساد برقرار است، به بیان دیگر وضعیت تأهل تأثیر قابل ملاحظه-ای بر ادراک از فساد نگذاشته است، هر چند تعداد کارکنان متأهل چهار برابر تعداد کارکنان مجرد بوده

است. همچنین نتایج تحقیق حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۱) نشان می‌دهد که افراد مجرد بیشتر از متاهلین به فساد دچارند.

فرضیه سوم: بین سن پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود دارد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بین سن شهروندان تهرانی و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود ندارد، به این معنی که ادراک از فساد گروه‌های سنی مختلف تقریباً یکسان می‌باشد. بنابراین فرضیه وجود رابطه بین سن پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رد می‌شود. این نتایج با یافته‌های حسینی هاشم‌زاده و حبیبی (۱۳۹۱) همخوانی داشته و آنها نیز به این نتیجه رسیده بودند که با افزایش یا کاهش سن، ادراک پاسخگویان از فساد چندان تغییری نمی‌کند. البته یک دلیل آن هم می‌تواند جامعه (جمعیت) آماری باشد که همه از گروه سنی جوان می‌باشند ولی علیرغم این مورد، تفاوت معنی‌داری بین نگرش دو گروه سنی ۱۸ تا ۲۴ سال و ۲۴ تا ۲۹ سال مشاهده نگردید. همچنین با نتایج تحقیق حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۱) مطابقت ندارد، چرا که یافته‌ای تحقیق آنها نشان می‌دهد که هرچه سن بالاتر می‌رود میزان فساد رو به کاهش است.

فرضیه چهارم: بین تحصیلات پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود دارد. بین تحصیلات پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود دارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان کارشناسی ارشد و دکتری بیش از سایر پاسخگویان می‌باشد و رابطه‌ای مستقیم بین ادراک از فساد و سطح تحصیلات پاسخگویان وجود دارد، به این معنی که با افزایش سطح تحصیلات افراد ادراک از فساد آنها نیز بیشتر می‌شود. بنابراین فرضیه وجود رابطه بین تحصیلات پاسخگویان و ادراک آنها از فساد تایید می‌شود. این یافته‌ها با پژوهش حسینی هاشم‌زاده و حبیبی (۱۳۹۱) همخوانی ندارد. در این تحقیق پاسخگویان در سطوح مختلف تحصیلی ادراک نسبتاً مشابهی از فساد دارند. فرضیه پنجم: بین پایگاه اقتصادی و اجتماعی پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود دارد.

بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رابطه معنی‌داری وجود ندارد، به این معنی که ادراک از فساد پاسخگویان پایگاه اقتصادی- اجتماعی پایین، متوسط و بالا تقریباً یکسان می‌باشد. بنابراین فرضیه وجود رابطه بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی پاسخگویان و ادراک آنها از فساد رد می‌شود. این یافته نیز با نتایج تحقیق حسینی هاشم‌زاده و حبیبی (۱۳۹۱) مطابقت دارد، به گونه‌ای که طبق این پژوهش زنان و مردان در پایگاه اقتصادی- اجتماعی، پایین، متوسط و بالا ادراک مشابهی از فساد دارند و ورود این متغیر تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر رابطه جنسیت با ادراک فساد ندارد.

فهرست منابع

۱. احمدی، حبیب و همکاران، (۱۳۸۰)، بررسی تطبیقی رفتار بزهکارانه دانش‌آموزان دبیرستان‌های نظام قدیم و جدید شهر شیراز، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۳۲
۲. ایروانی، محمود و خداپناهی، محمدکریم، (۱۳۸۱)، روان‌شناسی احساس و ادراک، سمت، تهران، چاپ یازدهم.
۳. بختیاری، لطفعلی، (۱۳۹۳)، بررسی ادراک مردم از فساد اداری در کلانتری‌ها و سازمان‌های خدمات اداری استان قم، فصلنامه نظارت و بازرسی. دوره ۶، شماره ۲.
۴. تدریسی، شیما، (۱۳۹۱)، جنسیت و فساد اداری، پایان‌نامه کارشناس ارشد مدیریت اجرایی .
۵. حسن‌دوست فرخانی، هادی و یزدان‌پناه، لیلی، (۱۳۹۲)، بررسی نگرش به فساد اداری و ارتباط آن با سرمایه اجتماعی، فصلنامه راهبرد توسعه شماره ۲۴.
۶. حسینمردی، هانیه، (۱۳۹۰)، بررسی رابطه درصد مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان با فساد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران.
۷. حسینی هاشم‌زاده، داود و حبیبی، لیلی، (۱۳۹۱)، مقایسه ادراکات، تجربیات و نگرش‌های کارکنان زن و مرد نسبت به فساد اداری، فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی، سال اول شماره ۳.
۸. حقیقتیان، منصور و همکاران، (۱۳۹۱)، بررسی برخی عوامل اجتماعی مؤثر بر فساد اداری (مورد مطالعه: سازمان‌های اداری شهر یزد) - نشریه جامعه‌شناسی کاربردی - سال بیست و سوم - شماره پیاپی ۴۸.
۹. رفیع‌پور، فرامرز، (۱۳۸۶)، سرطان اجتماعی فساد، شرکت سهامی انتشار.
۱۰. سیف‌زاده، علی، (۱۳۹۳)، بررسی کاربرد روش پیمایش در سنجش سلامت اداری، فصلنامه دانش ارزیابی، سازمان بازرسی کل کشور. شماره ۲۰.
۱۱. عطایی، امید، (۱۳۸۹)، شاخص‌های ادراک فساد و راهکارهای اجرای آن، مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری، انتشارات زمان نو، تهران.
۱۲. علی بابایی، یحیی و فیروز جانیان علی‌اصغر، (۱۳۹۰)، تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر قانون-گریزی، فصل نامه دانش انتظامی، سال یازدهم، شماره ۴.
۱۳. قلی‌پور، رحمت‌الله و نیک‌رفتار، طیبه - فساد اداری و راهکارهای مناسب برای مبارزه با آن - نشریه پژوهش مجلس - سال ۱۳.
۱۴. گودرزی، محمود، (۱۳۹۰)، مطالعه عوامل مؤثر بر وقوع و رشد فساد اداری و ادراک‌شده و روش - های کنترل آن در سازمان‌های ورزشی ایران - نشریه پژوهش در علوم ورزشی - شماره ۱۰.

۱۵. هلیدی، فرد، (۱۳۵۸) دیکتاتوری و توسعه سرمایه‌داری در ایران، ترجمه فضل‌الله نیک‌آئین، انتشارات امیرکبیر.
۱۶. یزدان‌پناه، لیلا و همکاران، (۱۳۹۲)، بررسی رابطه نگرش به فساد اداری و دینداری (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان). مجله مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، شماره ۱۰.
۱۷. <http://www.transparency.org/cpi2012/result> سازمان شفافیت بین‌المللی (شاخص‌سنجش فساد).
18. Bertrand, M. & Mullainathan, S. (2001): "Do People Mean what they say?: Implications for subjective survey Data", *American Economic Review*, Vol. 91 (2), pp. 67-72.
19. Donchev, D. & Ujhelyi, G. (2007). *Do corruption indices measure corruption?* Working Paper, Economics Department, Harvard University, March 25, 2007.
20. Hungarian Gallup Institute. (1999). Basic methodological aspects of corruption measurement: *Lessons Learned from the Literature and Pilot Study*.
21. Johnston, M. (n.d). *Measuring corruption: numbers versus knowledge versus understanding*.
22. Jos, H. (1993). Empirical Corruption Research: Beside the (Moral) Point?". *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol. 3, No. 3, Pp. 359-375.
23. Kaufmann, D. & Mastruzzi, M. (2006). *Measuring Corruption: myths and Realities*". www.worldbank.org/wbi/governance/pdf/six_myths_measuring_corruption.pdf.
24. Treisman, D. (2006). *What we learned about the causes of corruption from ten years of crossnational empirical research?*". <http://www.polisci.ucla.edu/faculty/treisman>.
25. United Nations. (2004). *United Nations handbook on practical anti-corruption measures for prosecutors and investigators*.